

KAZINCZY FERENC HÁROM ARCA.

Kazinczyról vannak testes biographiák, lexikoni terjedelmű adathalmazok . . . De ezek a testes biographiák, ezek a lexikoni terjedelmű adathalmazok inkább eltorlaszolják azt az alig járt ösvényt, amely a három Kazinczyt, a hivatalnokot, a forradalmárt, a nyelvújítót egymással összeköti. Ezt a három, egymástól szinte független életet élő Kazinczyt a közös név külsőségén kívül alig kapcsolja össze belső lelki tartalom, úgyhogy Kazinczy szinte mint három különböző, de véletlenül egynevű ember él a köztudatban. Ennek a néhány sornak az a célja, hogy a „három“ Kazinczy lelki egységét helyreállítsa és így talán elejét vegye olyanfajta, jóhiszemű, de szertintünk téves beállításoknak, amelyek Martinovics apát szintén komplex egyéniségét talán emlékefogytiglan megbélyegezték.

*

Az első, szerintünk sorsdöntő fordulópont Kazinczy életében az a kellően nem méltányolt tény, hogy Kazinczy, a köznemes, királyi hivatalt (tanfelügyelőséget) vállalt. Természetesnek találjuk, hogy ennek a fordulópontnak a fontossága elkerülte a kutatók figyelmét. Hiszen a 67 utáni köznemesiség számára egyáltalán nem volt „váratlan fordulópont“ az a körülmény, hogy egy dzsentri-fiúból királyi beamter legyen. Sőt: ez volt a természetes életrajzi folyamat és talán az ellenkezője lett volna olyan tény, amely fölött medítálni érdemes.

Egészen más volt azonban a helyzet Kazinczy korában. Akkor a köznemesi hagyományokkal való szembehelyezkedést, sőt II. József idejében az azokkal való harcot jelentette az, ha valaki nem a megyénél vállalt állást (ha éppen hivatalnokoskodni akart), hanem királyi hivatalnok lett. A köznemesi társadalom ezt a lépést éppoly szigorúan ítélte meg, mintha valaki a Bach-korszak idején felcsapott Bach-huszárnak. A különbség mindössze az volt, hogy a Bach-korszak idején már egy szervezett társadalom állt szemben a rene-gáttal, — a társadalom elmarasztaló ítéletének tehát nagyobb súlya, szinte gillotini súlya volt. Az a köznemes ellenben, aki Mária Terézia, vagy II. József idejében vállalt királyi hivatalt, szembe került ugyan a köznemesi hagyományokkal, magára vonta ugyan saját társadalmi rétegének nyíltan vagy burkoltan kimondott ítéletét, azonban ez az ítélet inkább elvi, platonikus volt, — különösen akkor, ha a hivatal viselője nem buzgólkodott túlságosan hivatali kötele-ségeinek betöltésében. Ha pedig hivatali köteleességeit a köznemesi tradíciók érdekében nyíltan szabotálta, amnesztiára is igényt tart-hatott saját társadalmának elmarasztaló ítéletével szemben.

*

Teljesen tájékozatlanok vagyunk azoknak a lelki rugóknak a tekintetében, amelyek Kazinczyt, a köznemesi ifjút a királyi hivatal-nokok kétes (vagy legalább saját társadalma szemében kétes) tábo-rába sodorták. Anyagi okai aligha voltak elhatározásának. Legalább

az a páratlan lendület, amellyel hivatali állását nemcsak elfoglalni, hanem minden reservatio mentalis nélkül betölteni igyekezett (200 iskolát alapított), azt mutatják: hivatali állását nem állásnak, hanem hivatásnak tekintette.

Hogyan jutott ez a fiatal köznemes abba a helyzetbe, hogy hitet tegyen a felvilágosult abszolutizmus mellett és ezzel egyuttal elesküdjé magától a köznemesi hagyományok lebékózó maneseit? Ma erről még semmi pozitívet nem tudunk. Talán egyszer, ha majd aprólékos részletkutatások feltárják azoknak az irodalmi és politikai szalónoknak az életét, amelyekben Kazinczy jogász-korában megfordult, erre a kérdésre is meg lehet felelni. Ma csak a pusztá tény tudjuk: Kazinczy szembefordult a köznemesi hagyományokkal és ezzel szükségképpen magára vont a saját társadalmának elmarasztaló ítéletét, — ezt az elmarasztaló ítéletet pedig azzal sem igyekezett enyhíteni, hogy előkelő hivatali szobáját a megalkuvás elasztikus erkölcsiségével párnázza ki.

*

Ime a gáttörő Kazinczy, aki királyi hivatalt vállal köznemes létére és ezt szívvel-lélekkel be is tölti. Ebben az életrajzi eseményben látjuk a későbbi forradalmi Kazinczynak, sőt a nyelvújító Kazinczynak embrionális csiráit.

Hogyan lesz a királyi hivatalnokból forradalmár? Hogyan lesz II. József tanfelügyelőjéből Ferencz király összeesküvője? Ez is egyike azoknak a kérdéseknek, amelyekre úgy látszik, nem illik feleletet keresni. Hallunk olyan magyarázatot, hogy Kazinczy nem is volt tagja a Martinovics-féle összeesküvésnek, tehát ártatlanul szenvedett. Ez a megjegyzés igaz lehet büntetőjogi szempontból, de közbős a lélektani vizsgálat szempontjából. Maga a lélektani tény eltagadhatatlan: Kazinczy lelki közösséget érez a Martinovics-féle összeesküvéssel.

Hallunk azután olyan magyarázatot is, hogy Kazinczyt a személyes bosszúvágy vezette, amikor az ellen az uralkodó ellen konspirált, aki őt, a királyi hivatalnokot, elmozdította állásából. Ez a magyarázat nem számol Kazinczy egyéniségével, ezzel a tipikusan doktrinér egyéniséggel. Egy doktrinér előtt a személy mellékes, az elv, az Elv a fontos. Az Elv kedvéért helyezkedett szembe Kazinczy a köznemesi hagyományokkal, amikor állását elfoglalta, — az Elvet szolgálta, amikor az állást maradék nélkül betölteni igyekezett. És nem a személyes bosszúvágy tűzistene vezette, amikor leült a sötét szövetség gyászasztalához, hanem a doktrinérek jégistene: az Elv.

Mi volt ez az elv, amely ilyen látszólag ellentétes küzdelmekbe sodorta hősünket? Egy könyvcímmel felelünk: a *Társadalmi Szerződés*. Ez a könyv testesítette meg a kor számára az Elvet. E könyv dogma-mikróbákká morzsolódott mondatai minden doktrinér-habitusu lélekben európaszerte jó táptalajra találtak.

Ennek a könyvnek egyik dogmája tanítja, hogy az uralkodó és a nép között kétoldalú szerződés áll fenn. Az uralkodónak szer-

ződésben vállalt kötelessége a nép boldogítása. Az alattvalók kötelessége az uralkodót ebben a munkájában támogatni.

Ezért lett Kazinczy királyi hivatalnok.

Mi történik azonban akkor, ha az uralkodó a szerződést egyoldalúan felbontja? Erre felel a könyv másik dogmája: a természet törvénye (ez az öröktől fogva érvényes és minden vallási vagy állami törvény felett álló törvény) az ilyen uralkodó vérét kívánja. (Emlékezzünk B a c s á n y i ismert költeményének egy szürke, de igen jellemző szavára: „Ti, akiknek vérét *a természet* kéri . . .“). A kérlelhetetlen természet törvényét végrehajtani, e törvény végrehajtásának alázatos eszköze lenni: ez éppúgy kötelessége a társadalom minden tagjának, mint az előbbi esetben az uralkodó népboldogító törekvéseit támogatni.

Nem tartozik ide, hogy ennek a — mai szemmel több mint naiv — társadalomszemléletnek kritikájával foglalkozzunk. Kazinczyt és korát azonban nem érthetjük meg másként, mint ha tudomásul vesszük, hogy amit fent elmondottunk: Kazinczy számára és sokszáz kortársa számára eleven valóság, sőt annál jóval több: eleven hit volt.

Ami Kazinczy és szellemtestvérei számára eleven hit volt, az annak a köznemesi társadalomnak a számára, amelynek gátlásai alól Kazinczy már tökéletesen felszabadította magát, bizonytalanul ködlő doktrína volt. (Mai szemmel nézve: ismét az.) Az emberi társadalom többsége — Istennek hála — nem doktrinékből áll. Kazinczy legtöbb kortársa (és bírója) nem volt doktrinér. Ők csak azt látták, hogy ez a merész fiatal ember már II. József alatt szembe szállt a köznemesi hagyományokkal, — hogy II. József halála után szembeszállt az uralkodóval és az uralkodói rendszerrel, amelynek ők hordozói (és haszonélvezői) voltak. A magyar belpolitika örökmalma, amelyben annyit horzsolódott az egymással szemben forgó két malomkö: az uralkodó és a nemzeti (vagyis abban a korban nemesi) öncélúság, most malomkövei közé kapta azokat, akik II. József idejében a nemesi hagyományok, Ferencz idejében az uralkodó ellen fordultak. A malom kettős kövei csakhamar emberi testeket öröltek: Martinovics és társainak testét. — És Kazinczy mögött *magyar* bírák ítélete folytán évek hosszú sorára becsukódtak az *osztrák* börtönök ajtajai.

*

Hogyan lesz a forradalmár Kazinczyból nyelvújító és az irodalom organizátora? Ez a következő kérdésünk. Első pillanatra tetszetős gondolatnak látszik, hogy a nyelvújító Kazinczynak embrionális csiráit a kassai folyóiratszerkesztőben, az irodalmi organizátorát az írókkal levelező pelyhedző állú diákban keressük és találjuk meg. Mégis úgy hisszük, ezek a kétségtelen lelki előzmények nem adják meg egy kategórikus imperativus erejével ható magyarozatát annak, miért *kellett* Kazinczynak nyelvújítónak és az irodalmi élet szervezőjévé lennie.

Felfogásunk kifejtéséhez Kazinczynak egy olyan lelki tulajdonságára hivatkozunk, amelyet eddig, tudtunkkal, nem elemeztünk ki műveiből. Kissé nehéz volna ezt a tulajdonságot egy szóval kifejez-

nünk. Ha ugyanis azt mondjuk, hogy *társas lény* volt, olyan kifejezést használtunk, amelyet a közhasználat annyira elkoptatott, hogy már nem érezzük meg az alatta rejlő gondolati tartalmat. Mi azt értjük ezen köznapivá szürkült kifejezés alatt, hogy Kazinczyban élt a mohó vágy a társas érintkezés és pedig a vele legalább is szellemileg egyenrangúakkal való társas érintkezés iránt. A diákban, aki kedvenc íróit azonnal levélben keresi fel, a jogászban, aki irodalmi és politikai szalónokat látogat, a tanfelügyelőben, aki ezermérföldszámra utazik, hogy a megfelelő helyen a megfelelő embert lássa, a kassai folyóiratszerkesztőben, aki lapja — mint egy mondabeli kerekasztal — köré próbálja összegyűjteni a széplelkeket, a Martinovics-club tagjában, aki életveszély árán is keresi a rokonlekek társaságát, ennek a (szürke szóval) „társas lénynek“ a megnyilatkozásait látjuk.

Ezt a „társas lényt“, akinek a számára a társaság majdnem az, mint a hálnak a víz, a madárnak a napfényes horizont, a börtön hosszú évek sorára elzárja a külső világtól, sőt majdnem az egész idő alatt magányra kárhóztatja. Nem győzünk eléggé csodálkozni azon a lelki rugalmasságon, amely képessé tette, hogy lelki megrokkulás nélkül bírja ki a szenvedés éveit, amelyek számára, éppen különleges lelki habitusánál fogva sokszorosán kínosak voltak.

Végre — „üt a szabadulás órája“.

*

El kell ismernünk, hogy a bizonytalan ideig tartó rabság végének időpontját az elnyomó rendszer a maga szempontjából kitűnő politikai érzékeléssel választotta meg. Ha még néhány évig várnak az államfogyok szabadonbocsátásával, úgy azokat a magyar nemesi társadalom a mártiroknak kijáró áhitatos tisztelettel fogadta volna. Kazinczy szabadonbocsátásának idejében azonban a nemesi társadalom még nem felejtette el, hogy Kazinczy a kalapos király csatlósa volt és még nem tanulta meg, hogy a reformoktól a nemességnek (sőt az azzal most már nem azonos nemzetnek) a léte vagy nemléte függ. A kiszabaduló államfogyok könnyekkel szemükben csókölták meg a haza földjét, de a nemesi társadalom nem örömkönyyekkel szemében várta tékozlónak mondott fiait.

A kiszabadult Kazinczy is társadalmi tekintetben szinte légüres térbe került.

Kazinczynak éreznie kellett, hogy saját társadalma, sőt ezen belül saját családja szinte kiközösíti, vagy legalább a szellemi tekintetben fertőzött embereknek kijáró tartózkodással fogadja. Másfelől ott élt Kazinczy lelkében az elepesztő szomjúság egy társadalmi közösséghez való tartozandóság iránt. Az aufklárista szalónok megszűntek, a politikai szövetkezéseket már csírájukban lehetlenné tette a jólfizetett spicli-had. Egy társadalmi osztály volt, amely majdnem olyan társadalmonkívüli helyzetben élt, mint Kazinczy: az írók. Ezek, — akikben Kazinczy sorstársakat látott — mint vele szellemileg egyenrangúak, különben is tárgyai lettek volna társaságra vágyó érdeklődésének. Ilyen körülmények között azonban ezek

alkották az egyetlen szigetet, amelyen a nemesi társadalom hajótörött Robinsonja, Kazinczy, megvethette a lábát.

Hogyan jutott el Kazinczy az írókkal való szükségszerű barátságtól a nyelvújítási harc vezérségéig? Ezt a kérdést az irodalomtörténet már teljesen tisztázta.

Az egyik okot magában Kazinczyban találjuk meg, aki valószínűleg morfinistája volt a szép szavak édes mámorának. A másik okot az írókban találjuk meg. Elsősorban azok az írók sorakoztak melléje, akik világnézetre is rokonlelkek voltak. Ezek Kazinczyval együtt az irodalmi nyelv megreformálásában éltek ki elfojtott politikai reformtörekvéseiket.

*

Az Idő mindent belepő és mindent elkorhasztó rozsdája ezalatt lassan, de egy természeti törvény kérésselhetlen biztonságával átmarta azt a páncélfalat is, amellyel mindennemű reformtörekvés elől zárta el magát az a nemesi társadalom, amelyből Kazinczy is vétegett. A fagyos közöny, a rideg tartózkodás Kazinczy személye iránt engedett, majd megértéssé és tiszteletté változott.

És Kazinczy sírját már egy nemzet állta körül.

(Szeged.)

Gerhauser Albert.